

אישים וספרים

יוסף אביב"י

ירושלים

כתבי רבי חיים ויטל בקבלת האר"י

רבי חיים ויטל התחיל ללמד אצל האר"י בר"ח אדר של"א כפי שעולה מרשימותיו ביומנו הקרוי ספר החזיונות: „שנת לא. נכנסתי ללמד עם מורי ז"ל האשכנזי ויגד לי כל הדברים ההם שהגיד לי בעניני נשמותי שכתבתים בקונטרס אחר"י¹, והם בחלק ד מיומנו: „אלה הם הדברים שאמר לי מורי ז"ל הנוגעים לי ולשורש נשמותי. ביום ראש חודש אדר השל"א ליצירה אמר לי כי בהיותו במצרים התחיל להשיג השגתו ושם נאמר לו שיבא לעיר צפת כי שם הייתי אני חיים דר שם כדי שילמדני. ואמר לי כי לא בא לדור בעיר צפת תוב"ב אלא בעבורי ולא עוד אלא שאפילו עיקר ביאתו בגלגול הזה לא היה אלא בעבורי להשלים אותי"י². מאז למד עמו עד יום מותו של האר"י בה' מנחם אב של"ב כפי שעולה מהמשך רשימותיו ביומנו.

בשבתו אצל רבו רשם את דבריו בקצור נמרץ: „ודע כי בעת ששמעתי זה הטעם הד' כתבתיו בקצור נמרץ ואעתיקנו לך פה"י³, והוא מה שכתב בשער ההקדמות, דרושי אדם קדמון: „ונבאר עתה ענין אצילות עולם הנקרא אדם קדמון לכל קדומים וזה ענינו בקצור גדול ובדרך רמז והעלם גמור". ובמקום אחר: „ודע כי מצאתי כתוב בקונטרס... עכ"ל הקונטרס שמצאתי כתוב מכ"י מעת ששמעתי מפי מורי ז"ל"י⁵. „אמנם דע כי מצאתי כתוב בקונטריסי הפוך מזה"י⁶. „ודע כי הדרוש הנזכר כתבתיו בקצור נמרץ בראשי פרקים בעת ששמעתי ממורי ז"ל ועתה בבואי להעתיקו ולהרחיבו נעלם ממני הבנת ראשית דבריו בענין זמן הנערה ולכן רציתי להעתיקו כמו שהוא שם"י⁷.

* מאמר זה בא לתת תמונה בהירה וכוללת של כתבי הרח"ו ועריכותיהם. נמנעתי מלהביא כאן השוואות מפורטות, ציטטות והוכחות עם מראי מקום על כל הפרטים האמורים במאמר זה כדי שלא לבטל את הכלל ברבוי פרטיו.

* ראה מה שכתב החיד"א ב„שם הגדולים" ערך רבי חיים ויטאל על כתבי הרח"ו ועריכתם ומה שכתב רבי שלמה עליאשוו בהקדמה לשער הפונה קדים, לשם שבו ואחלמה, הקדמות ושערים נח ע"ב — גט ע"א.

1 ספר החזיונות, ירושלים תשיד, עמ' ד.

2 שם, עמ' קלד.

3 מבוא שערים, ש"א ח"א פ"ג.

4 שער ההקדמות, ירושלים תרסט, ט ע"ב.

5 שער הכוונות, דרושי ויעבור, דרוש ב.

6 שם, דרושי הלילה, דרוש ד.

7 שער ההקדמות, פד ע"ב.

עוד בשנה הראשונה ללמודיו אצל האר"י התחיל לכתב את תורת רבו בהרחבה. נשתמרו בירושלים אצל מוכר ספרים שני כרכים בכתיבת ידו של ר' חיים ויטל ובהם התחלות לארבעה שערים. בראשם כתב: „והנני היום בן כ"ט שנים למולדתי אשר הי (!) שנת השל"א". כך כתב גם ביומנו הנקרא ספר החזיונות: „ושעתה בשנת השל"א ליצירה שאני בן כ"ט ללידתי”⁸, ומתאימים הציונים ליום הולדתו ראש חודש חשון ש"ג⁹. אחד מהשערים הללו נקרא שער המנהגים. אחר, כנראה כשנוכח לדעת שרחוקה היא עדיין תורת רבו מלבא לידי סכום ומעינו מתגבר והולך, העביר את קולמוסו על ההתחלות האלו ולא המשיך במלאכתו.

רק אחר שנפטר האר"י נגש שוב לכתיבתו והפעם שלמה והספר עץ חיים יצא מתחת ידו בעודו בצפת. בהקדמתו אליו רשם את זמן כתיבתו: „אמר הצעיר מעיר הדל באלפי חיים ויטל בן לא"א הרב יוסף ויטל זלה"ה, בהיותי בן שלושים לכח תשש כוחי ושבתי משתומם ומחשבותי תמהים כי עבר קציר... ולא עלתה ארוכה למכתינו לחרבן בית מקדשנו הנחרב זה היום אלף ות"ק וד' שנים”¹⁰, והיא שנת של"ב. בהמשכה כתב על רבו בברכת המתים: „והנה היום אביע חידות ונפלאות תמים דעים... וישלח לנו עיר וקדיש מן שמיא נחית הרב הגדול האלהי החסיד מורי ורבי כמהר"ר יצחק לוריא אשכנזי זלה"ה”, ומכאן שכתבה אחר שנפטר האר"י, כלומר — אב ואלול של"ב.

בסוף ההקדמה הודיע שם ספרו ותכנו: „וקראתי שם החבור הזה על שמי ספר עץ חיים וגם על שם החכמה הזאת העצומה חכמת הזהר הנקראת עץ חיים ולא עץ הדעת... וראיתי לחלק הספר לשני חלקים, וכל חלק מהם יתחלק לד' שערים. החלק הא' יתחלק לד' שערים, ואלו הם, השער האחד במה שהעתיקתי מכתיבת יד מורי זלה"ה עצמו שביאר כמה מאמרים וכמה דרושים. השער השני, בהקדמות ששמעתי מפי מורי זלה"ה. השלישי, בבאור כמה מאמרים מן ספר הזהר וספר התקונים ושאר מאמרי רז"ל בתלמוד ובאגדות. השער הרביעי, בבאור פסוקים נפרדים בכל הכ"ד ספרים. והחלק הב' גם הוא נחלק לד' שערים. השער הא', בבאור כוונת התפילות של החול ושל השבתות וימים טובים ור"ח וחגוכה ופורים וכל המעשים והמצוות הנהגות בכל זמנים אלו. השער השני, בבאור טעמי קצת מצוות וסידרתם כפי מקומם בכל פרשה מסדר הפרשיות. השער השלישי, שער רוח הקודש ביחודים ונהגות לקבל רוח"ק ובקצת כוונות ותקונין על קצת עבירות ודברים אחרים ולהודיע ענין חכמת הפרצוף מה ענינה וכיוצא בה. השער הרביעי, דרוש הגלגול, ובו יודיע ג"כ שרשי נשמות פרטיים של הנביאים ותנאים ואמוראים... גם צריך שתדע כי בסוף כל שער ושער כתבתי כמה דרושים שקבלתי ושמעתי מפי קצת תלמידי מורי זלה"ה ששמעו מפיו באיזה זמן שאני לא הייתי יושב שם, וראיתי לכתבם בכל סוף כל שער ושער כפי ענינו”¹².

8 ספר החזיונות, עמ' קלה.

9 שם, עמ' א.

10 הקדמה זו, שהיא הקדמה לכל ספר עץ חיים, נדפסה תחת הכותרת „הקדמת מוהרצ"ו זיע"א על שער ההקדמות”, שער ההקדמות א ע"א.

11 שער ההקדמות, ד ע"א.

12 שער ההקדמות, ד ע"ב—ע"ד.

עץ חיים בעריכה זו לא נדפס. חמשה שערים מתוכו יש עמנו בכתבי יד¹³, ושלשה לא מצאתי להם כתבי יד שעל פיהם יכולים אנו לשחזרם. אציין כמה דוגמאות לכל שער.

חלק ראשון

שער ראשון, שער מה שמצאתי מכתיבת כת"י ירושלים בית הספרים הלאומי 48° 4, מורי, ניו יורק להמן 38.

שער שני, שער ההקדמות, כת"י ירושלים ביס"ל יהודה 211, ששון 172.
שער שלישי, שער מאמרי הזהר, כת"י ניו יורק סמינר מיק' 1981.
שער רביעי, שער הפסוקים, כת"י ניו יורק סמינר מיק' 1545.
חלק שני

שער ראשון, שער התפילה, שחזור ע"פ כת"י לונדון המוזיאון הבריטי O.R. 12263, סינסינטי 594.

שער שני, שער המצוות, כת"י ניו יורק סמינר מיק' 1545, להמן 24.
שער שלישי, שער רוח הקדש, שחזור ע"פ כת"י ניו יורק להמן 102, לונדון המוזיאון הבריטי O.R. 10606.
שער רביעי, שער הגלגולים, שחזור ע"פ כת"י הרוורד 11.

ארבעת השערים שבחלק הראשון נשתמרו בעצם כתב ידו של הרח"ו, אצל מוכר ספרים בירושלים, כל שער מתחיל אחר הפתיחה הראשונה שרשם עוד בחיי האר"י והעביר עליה הקולמוס, כמתואר לעיל.

בחמשת השערים שצוינו כתבי היד שלהם עצמם נפרדת כתיבת רח"ו עצמו מכתיבת החברים שהעתיק מקונטרסיהם. בסוף השער נרשם: „זהו מה ששמעתי מזולתי בשם מורי זלה"ה", ואחר באים המאמרים שהועתקו מהחברים, כאשר הודיע הרח"ו בהקדמתו לספרו: „בסוף כל שער ושער כתבתי כמה דרושים שקבלתי ושמעתי מפי קצת תלמידי מורי זלה"ה". בשלשת השערים שצוינו כתבי היד שעל פיהם אפשר לשחזרם, מעורבת כתיבת הרח"ו עצמו עם כתיבות החברים, כי הם מהשערים שבעריכת ר' שמואל ויטל שתואר להלן, אלא שציון „מזולתו" מופיע על דרושי החברים בכל מקום שנכתבו, ועל פיהם יכולים אנו לדעת מה היה סדר השער בעריכת ר' חיים ויטל, מה כתב בגופו של השער ומה כתב בסופו אחר הכותרת „זהו מה ששמעתי מזולתי בשם מורי זלה"ה".

הספר עץ חיים היה בידי הרח"ו ולא נעתק ממנו בחייו, ואחר פטירתו היה בדמשק בידי בנו ר' שמואל ויטל. הוא לא הראהו לאיש כפי שהעיד ר' מאיר פופרש: „והספר הזה היה כמוס וחתום ביד בנו הרב ז"ל" ¹⁴. ר' שמואל ויטל ערך את כתבי אביו מחדש לתועלת הלומדים, כפי שציין בהקדמתו: „אמר הצעיר שמואל בן הרב הגדול המחבר כמהר"ר חיים ויטל ז"ל... אמרתי אני אל לבי עד מתי יהיה ספרי אבא מארי ורבי ז"ל גנוזים תחת ידי ואני ובני ביתי נעבוד את ה' ואין לזולתי חלק בהם להיות כי כל הקורא בהם ילאה, להיות רובם ככולם מפורדים ונתינתם מסיני ואין מוקדם ומאוחר

13 ג"ש, במאמרו: כתביו האמיתיים של האר"י, קרית ספר י"ט עמ' 185–186, התחיל לזהות כתבי יד בעריכתו של הרח"ו ורשם שני כתבי יד שבהם ארבעת השערים הראשונים של עץ חיים.
14 בהקדמתו לספרו עץ חיים, קארעץ תקמב.

בתורה, אחת למעלה זו' למטה, אחת הנה ואחת הנה, פתח בכד וסיים בחבית. והנה אבא מארי זו' להיות לבו רחב כפתחו של אולם וכל רז לא אניס ליה והוא המאסף הוא המשביר בר לרעב ולצמא לא שת לבו לקרבה אל המלאכה הזאת ולתת סדר בכל ספריו. וכעת העיר ה' את רוחי וטרחתי ויגעתי ומצאתי והוצאתי לאור משפט הספרים האלה כאשר עיני כל העוסקים בהם תחזינה מישרים בעה"י, וחלקתי אותם לח' שערים כרצון אבא מארי זו' כי לעשות רצונו נתכוונתי, האמנם שניתי דבריו בכמה מקומות לצורך השעה, ותקנתי וסדרתי הח' שערים בדרכים אחרות כדי להיות נקל מאד בפי הקורא בהם" ¹⁵. בסוף ההקדמה רשם את פרטי השערים: „השער הראשון... שער ההקדמות. השער השני... שער מאמרי רשב"י. השער השלישי... שער מאמרי חז"ל. השער הרביעי... שער הפסוקים. השער החמישי... שער המצוות. השער השישי... שער הכוונות. השער השביעי... שער רוח הקודש. השער השמיני... שער הגלגולים". ר' שמואל ויטל ערך את שמונת השערים בשנים תי—תיג, כפי שעולה מהתאריכים שרשם עם ההקדמות לשערים והמצויים בכתבי היד הטובים שלהם.

שמונת השערים נדפסו כמה פעמים. שער ההקדמות, ירושלים תר"י, ירושלים תרס"ט. שער מאמרי רשב"י, שלוניקי תרכ"ב, ירושלים תרנ"ח, ירושלים תשי"ט. שער מאמרי חז"ל, שלוניקי תרכ"ב, ירושלים תרנ"ח, ירושלים תשי"ט. שער הפסוקים, שלוניקי תרכ"ג, ירושלים תרכ"ח, ירושלים תרע"ב. שער המצוות, שלוניקי תרי"ב, ירושלים תרל"ב, ירושלים תרס"ה. שער הכוונות, שלוניקי תרי"ב, ירושלים תרס"ב. שער הגלגולים, רוח הקודש, ירושלים תרכ"ג, ירושלים תרל"ד, ירושלים תרע"ב. שער הגלגולים, ירושלים תרכ"ג, ירושלים תרע"ב.

מה בין עץ חיים ובו שני חלקים ובכל אחד ארבעה שערים, שערך ר' חיים ויטל עצמו, ובין שמונה שערים שערך ר' שמואל ויטל בנו, ר' חיים ויטל הקפיד להבחין בין הכותבים השונים, ועל כן סידר את כתיבות האר"י לבדן, בשער אחד, ואת כתיבותיו שלו לבדן בגוף כל שער ושער מהשבעה הנותרים, ואת כתיבות שאר החברים בסוף כל שער ושער. אף הקפיד הרח"ו על סדר הדרושים ששמע מהאר"י ורשם כל אחד בשלמותו לבדו. הבחנת הכותבים פגמה בסדר הענינים, ופעמים הרבה נושא אחד או פסוק אחד או תפילה אחת מתפרשים ומתבארים במקומות הרבה לפי סדר הכותבים והמקומות שיוחדו להם. ר' שמואל ויטל ראה בכך קושי ללומדים וסידר הכל לפי הענין בלבד בלא הבחנה בין כותב לכותב, בין האר"י לרח"ו ובין רח"ו לשאר התלמידים. הוא סידר הכל לפי הנושא, הפסוק או התפילה ונתפרש הכל במקום אחד ונשלם סדר הענינים, אך נפגמה זהות הכותבים ונתעלמה, ועומדים יחד האר"י, רח"ו ושאר התלמידים ומרצים דבריהם. רק לעתים הוא מציין „מכתיבת יד הרב הגדול זלה"ה והכוונה לאר"י, ורושם הוא כמה שמות מתלמידי האר"י אבל אלו מעטים וחסרים הרבה. משסידר ר"ש ויטל את כתבי אביו לפי הכותב ולא לפי הכותב, נתבטל השער הראשון המיוחד לכתיבת האר"י עצמו, וגשאר שבעה, אלא שרצה ר"ש ויטל בשמונה שערים כשל אביו, עמד וחילק את השער השלישי, שער מאמרי הזהר, לשנים, שער מאמרי רשב"י ושער מאמרי חז"ל, ונפתחו שוב שמונה שערים בעריכתו. בכת"י רח"ו עצמו של עץ חיים, המצוי בירושלים ונוכח לעיל, נמצאות בגליון הערות ר' שמואל ויטל בכתב ידו כיצד לערך מחדש את השערים, ועל פיהן יצאו השערים שבעריכתו.

15 נדפסה בראש כל אחד משמונת השערים שערך.

נמצאו שתי עריכות לאשר כתב רח"ו מיד אחר פטירת האר"י. האחת שערכה רח"ו „כנתינתם מסיני" אך „מפוזרים ומפורדים", והשניה שערכה ר"ש ויטל מתוקנת „להיות נקל מאד בפי הקורא" אך חסרה היא את סדר מסירת התורה מהאר"י לתלמידיו.

ספר עץ חיים כפי שערכו רח"ו לא היה ידוע בימיו, אבל כתבים אחרים שלו היו ונעתקו הרבה ואף נערכו, כפי שהודיע ר' מאיר פופרש: „וספרים אשר ביד בני ארץ ישראל לא היה להם סדר וטעם ורית, ולא נעלם מעיני תורת חכמים ותלמידיהן כי הסדר באלו הדברים הוא עיקר אשר ילמוד האדם כל דבר ודבר על אופניו... לכן אזורו מתנים וחלצים הרבנים הרוממים והשלמים הדיינים המצויינים גאוני ארץ ישראל מוהר"ר בנימין הלוי ומוהר"א ואשמואלה גר"ו ואמרו לתקן וסידרו מכל הקונטרסים ג' ספרים, ספר א' ספר הדרושים, ושמו בסופו מה שמצאו דרושים מגלגולים ומהם הקדמות הראמות למתחיל, וס' הכוונות של כל השנה וספר הלכות מה שמצאו מדברים קטנים הכל חבור ילקוט אחד ושמו שמם ס' לקוטים. ואמרו לתקן ולא תקנו, הס' דרושים שלא שמו לא קשר דרוש לדרוש ולא שמות לדרושים בשום שער ולא חלקו לפרקים כראוי וכנכון, והס' כוונות אמת שרצו לסדר כסדר תפילות השנה ולא התחילו ולא סיימו וערבבו ענין בענין עד שכאשר לומד האדם בשחרית שבת ימצא ענינים של חול ולהיפך, וס' הלכות לא תקנו שום דבר מכל וכל עד שיקוץ המעיין בחייו"¹⁶. שלשה ספרים אלו לא נדפסו ומצויים הם הרבה בכתבי יד, ואציין לדוגמה: ספר הדרושים, כת"י ניו יורק סמינר מיק' 1985. ספר הכוונות¹⁷, כת"י ירושלים מכון בן צבי 214. ספר הלכות, כת"י ירושלים בית הספרים הלאומי 479 8°.

עריכה זו כוללת דרושים זהים בתוכנם לדרושים שבעץ חיים בעריכת רח"ו ויטל, אלא שהפרש סגנון והפרש עריכה ביניהם. בדרושים, כוונות ולקוטים מצויים הדרושים בסגנונם הראשוני והגלמי, כל דרוש כפי שאמרו האר"י, מצויים בהם דברים שאמר הרח"ו ודחה אותם האר"י, נרשמו בהם שמות התלמידים האחרים שהעתיק מהם הרח"ו או ששמע מפייהם. בעץ חיים מצויים הדרושים בסגנונם המעובד והמלוטש, יש בהם הפניות לדרושים אחרים ולבאורים אחרים כפי מקומם בעץ חיים, יש בהם רק את מאמר האר"י בלא ההוה אמינא שאמר הרח"ו לפניו, ושמות התלמידים נשמטו ובמקומם נכתב „אמר לי תלמיד אחד" ובאו תחת הכותרת „זהו מה ששמעתי מזולתי בשם מורי זלה"ה". בדרושים, כוונות ולקוטים מצויים הדרושים בלא עריכה, כתובים בזה אחר זה כפי שרשמם רח"ו בתחילה ללא סדר ענינים, ואילו בעץ חיים נערכו לפי סדר ענינים כמפורט לעיל.

מכאן שספרי דרושים, כוונות ולקוטים מכילים את הדרושים כפי שכתב הרח"ו בראשונה בלא עבוד הסגנון וללא עריכתם לספרים.

*

ראינו עד עתה את השתלשלות כתיבתם ועריכתם של הדרושים ששמע הרח"ו מרבו האר"י. תכנם אחד אבל כמה סגנונות וכמה עריכות להם. בעודו שומע את תורת רבו כתב בקצור בקונטרס את ששמע. בשנת של"א התחיל לערך ארבעה שערים מאשר שמע מרבו והפסיק ומחק את אשר עשה. רק אח"כ כתב את ששמע מרבו, לא בקצור, דרושים

16 בהקדמתו לספרו עץ חיים, קארעץ תקמב.

17 ספר הכוונות הנדפס ראשונה בונציה שפ אינו ענין לכתבי הרח"ו, כפי שכתב ג"ש. יודאיקה (1971) כרך 16 עמ' 175. רובו ועיקרו של ספר זה איבד כלל לרח"ו ואברר ענינו במקום אחר.

דרושים והניחם לעצמו. לימים נסדרו ע"י ר' בנימין ור' אלישע בשלשה כרכים של דרושים, כוונות ולקוטים. אחר כתב מחדש את הדרושים, עיבד את סגנונם וסידרם וערכם בספר עץ חיים להפיץ תורת רבו לכל. ספר זה נשאר עמו ועם בנו, והוא ערכו מחדש בלא לשנות מאומה מסגנונם, בשמונת השערים.

*

רח"ו הרגיש שעריכת דברי האר"י בספרו עץ חיים אינה שלימה וסתירות הרבה יש בה, ועל כן היה כותב סכומים וישובים והכרעות בתורת רבו כדי להבהיר את הסתום וכדי לתרץ את הסתור והיה עורך ושב ועורך את שכתב בראשונה. ר' חיים ויטל גנז כתבים אלו יחד מה שחידש הוא עצמו בפרוש ספר הזהר. ר' אברהם אזולאי מצא כתבים אלו בירושלים בשנת שע"ח, ברר את פרושי הרח"ו שכתב בעצמו והכניסם לספרו אור החמה, ור' יעקב צמח ברר את שכתב הרח"ו בסכום ובבאור תורת רבו, וערכם בחמשה ספרים. על הכתובים הגנוזים ועל הספרים שנערכו מהם כתב בהקדמתו לקול ברמה: „והנה בסוף שנה הראשונה שבאתי פה ירושלים תוב"ב באו לידי כמה דרושים חדשים אשר הרבה מהם אינם בשום ספר אפילו באותם שבידי בנו של הרב ר' חיים ויטל זלה"ה, והם דרושים עמוקים מאד וכולם כתובים באצבע אלהים הרב ר' חיים זלה"ה עצמו בשם הרב ר' יצחק אשכנזי זלה"ה אשר אנו קוראים אותו הרב סתם, בכל הספרים. והנה הרב ר' חיים שם אותם בגניזה קבורים ומרוב הזמן נמחקו ונקרעו קצת מהם ובפרט הזויות וקצת הדפים, והנה היו באותם הדפים דברים מפוררים ועורני השי"ת והוצאתי לאור משפטי כל דרוש ודרוש ועשיתי מהם חמשה ספרים אשר נקבו בשמות. הא' ספר קהילת יעקב. הב' ספר עולת תמיד שבו כל עניני התפילה. הג' ספר אדם ישר כי על אשר שמו בקרבו קראתיו כך הוא שורש כל הדרושים ותקון ועגולים כי רבו והוא חשוב אצלי יותר מכל שאר הספרים והכל הוא חדוש ותוספות. הד' ספר אוצרות חיים והוא ספר שלם שכך היה ובו כל דרושי אדם קדמון ושאר דרושי התקון והדרושים זה אחר זה בחידושי ותוספת ביאור על מה שיש לו. הה' ספר זוהר הרקיע ובו כל מאמר ומאמר של הזהר מסודר בפרשיות ודפי הזהר... גם באו לידי מאותם הדפים... והם באורי הבנת דברי הרשב"י משלו עצמו... החכם השלם המקובל כמהר"ר אברהם אזולאי זלה"ה שבירר הסוד שהיה בתוך הפשט מהדפים הנזכרים שבאו לידי יותר מכ"ה שנה"¹⁸.

בררתי טיבה של עריכת ר' יעקב צמח במאמרי „כתבי ר' חיים ויטל שנמצאו בירושלים ועריכתם בידי ר' יעקב צמח", שנתפרסם ב„המעין", תמוז תשל"ח. כאן אביא רק את סכום הדברים ואשלים את שלא נתבאר שם.

ר' יעקב צמח ערך לפני אב ת"ג את הספרים האלו: אוצרות חיים, נדפס בקארעץ תקמ"ג. קהילת יעקב, כת"י אוקספורד בודליינה 1867. אדם ישר, כת"י ניו יורק סמינר מיק' 1781. עולת תמיד, נדפס בירושלים תרס"ז. זוהר הרקיע, כנראה, כת"י לונדון המוזיאום הבריטי 799. אחר חזר וערך את ספר קהילת יעקב, לבד משער הנבואה ולוח הקודש ושער הגלגולים שהיו בו, ואת ספר אדם ישר לספר אחד וקראו אדם ישר, והוא בכת"י לונדון המוזיאום הבריטי 801. חזר שוב וערך את ספר אוצרות חיים ואת ספר אדם ישר שני לספר אחד, ובו כתב את ספר אוצרות חיים כמו פנים וספר אדם ישר שני כמו פירוש, וקראו עדות ביעקב, והוא בכת"י אמשטרדם עץ חיים 47 A 30.

18 נדפסה ע"י ג"ש, קרית ספר כו (תשי), עמ' 191—192.

מה טיבם של כתבים אלו.

ספר אוצרות חיים מצאו ר' יעקב צמח שלם, והוא תמצית ההקדמות שבשער ההקדמות ושער מאמרי זהר ושער הפסוקים שבעץ חיים שכתב הרח"ו בראשונה, ואין בו חידושים כלל. אפרט את הדרושים שבעץ חיים שכתב הרח"ו אחר פטירת האר"י שסוכמו את"כ באוצרות חיים, לפי סדר הסכומים באוצרות חיים. דרוש א"ק, הנדפס באוצרות חיים, דף א' ע"א—ס"ג ע"ב, הוא דרוש א"ק הנדפס בשער ההקדמות דף יב ע"ג—טו ע"ד, כא ע"א—לה ע"ד. שער העיבורים עד דרוש יעקב, אוצ"ח סג ע"ב—פ ע"ג, הוא דרוש בעולם הפרצופים בסדר ה' פרצופים שבו, שה"ק נד ע"ב—ס ע"ג. דרושי פסוקים, אוצ"ח פ ע"ג—קז ע"א, הם דרושי פסוקים המפורשים בשער הפסוקים ובשער המצוות ואין כאן המקום לפורטם. כל הדרושים האלה נוסדים על ענין ישראל ויעקב לאה ורחל, ונראה שנאמרו יחד עם הדרוש הקודם המפרט את עניני הפרצופים האלה. שער תלת רישין, אוצ"ח קז ע"א — קי ע"ג, הוא הנאמר בהתחלת פרוש אדרא זוטא הנדפס בשער מאמרי רשב"י. סדר אבי"ע, אוצ"ח קי ע"ג — קיז ע"א, הוא דרוש בענין שמות הספירות, שה"ק מח ע"ד — נב ע"א. ענין המקיפין, אוצ"ח קיז ע"ב — קיט ע"א, הוא דרוש כולל איך יש שתי בחינות בכל העולמות והם אור פנימי ואור מקיף, שה"ק סז ע"א — סח ע"ב. דרוש אבי"ע, אוצ"ח קיט ע"ב — קכד ע"ב, הוא דרושי אבי"ע, שה"ק צ ע"ד — צא ע"ד. סדר שמות הפרצופים אבי"ע, אוצ"ח קכד — קל, הוא דרוש בענין שמות הספירות, שה"ק מח ע"ד — נב ע"א שחלק ממנו כבר הובא לעיל.

בקהילת יעקב, באדם ישר ובעולת תמיד כלל ר' חיים ויטל דרושים פרי עיונו בתורת רבו, ובהם הוא מסכם דעות שונות ששמע בנושא אחד, מעמיד הוא פתרונות אחדים לבעיה אחת ומכריע ביניהם ומפרט מה שנאמר בתחילה בכללות¹⁹. רח"ו לא כתב כאן סדר אחד של אצילות אלא דרושים דרושים, כל אחד עוסק בנושא אחד או פרט אחד באצילות ובו הוא דן, ופעמים כמה וכמה דרושים באים להסביר אותו ענין. כך באים כמה וכמה דרושים להסביר את ענין פנימיות וחיצוניות, ואחרים הבאים לפרט את ענין מ"ה וב"ן, דרושים שכותרתם „ענין פלוני על מתכונתו“, כללים וסכומים הרבה הפותחים „כלל העולה“, תכלית כל הנזכר „כללות הענין“, „כלל גדול“, „דרוש כולל כל בחינות“. לכך נתכוון ר' יעקב צמח בהודיעו על „דרושים חדשים אמר הרבה מהם אינם בשום ספר“, והכל הוא חדוש ותוספות.

לכן ספר אוצרות חיים דומה בתכנון לספר עץ חיים שכתב הרח"ו, אבל שונה בסגנונו ובזמן כתיבתו ממנו. ספר אדם ישר וספר קהילת יעקב שונים בתכנם, בסגנונם ובזמן כתיבתם מספר עץ חיים שכתב הרח"ו.

19 כמה וכמה דרושים בקהילת יעקב הם דרושים ששמע הרח"ו מהאר"י אך נראים סותרים את שאר הדרושים ששמע מרבו ולפיכך לא כללם במהדורא קמא, אלא במהדורא בתרא שגנזה, על כך הודיע בהקדמתו לדרושים אלו, שנשארה בכת"י קהילת יעקב המצוין בגוף המאמר, דף קנב ע"א: „אלו הם הדרושים ששמעתי ממורי הרב הקדוש כמוהר"ר יצחק לוריא אשכנזי זלה"ה... אכן זחלתי ואירא לפי שיש בדרושים האלה דברים רבים אשר הוראה אותם יחשוב שהם דברים מגדים זה את זה, ולאפס פנאי לא היה לי זמן אחרי שומעם לשאול את פי הרב מורי זלה"ה. יעו' במעגלי צדק בדרושים האלה, ולסקל ולהרים מכשול אשר בהם למאן דלא עייל ונפיק“.

מוריה. שנה עשירית, גליון ז—ח (קטו—קטז), סיון תשמ"א

*

נמצאו שתי מהדורות בכתבי ר' חיים ויטל. ראשונה, כתבה מיד אחר פטירת האר"י. שניה, כתבה כל ימיו. ראשונה כוללת דרושים ששמעם מרבו האר"י, שניה כוללת דרושים שחידשם מדיליה. בראשונה שני סגנונות, סגנון הכתיבה הגלמית, שנסדרה אח"כ בדרושים כוונות ולקוטים, וסגנון הכתיבה המעובדת שנערכה אח"כ בעץ חיים. בשניה, שני סגנונות, סגנון הקצור והתמצות, בספר אוצרות חיים, וסגנון החדוש וההכרעה, בספרי אדם ישר וקהילת יעקב ועולת תמיד.

*

ר' מאיר פופרש איחד את שתי המהדורות בעריכה אחת ותיארה בהקדמתו לה: „והנה אנכי הצעיר... ראיתי גודל ספרי הקדושים על אשר אין להם סדר לא ראש ולא סוף ויענני לבי ויאמר קח לך מגילת ספר וכתוב כל הדרושים הנמצאים שהם מפוזרים בכתבים אחד הנה ואחד הנה וקרב אותם אחד לאחד... וכתבתי על ספר הישר את כל דברי הקדוש ז"ל דהיינו כל מה שמצאתי כפול בספר הדרושים שהיה ג"כ כתוב בספר עדות ביעקב השמטתי וכל מה שהיה שייך לדרושים והיה חדוש הכנסתי וקריתי מהדורא קמא... וסדרתי לשערים שלימים וטובים על סדר האצילות מא"ס עד תשלום אבי"ע... ושמתי בספר הזה שהוא התחלה לכל באי החכמה הזאת... וקריתי שמו ספר דרך עץ חיים... וכל מה שמצאתי בספר הדרושים וכוונות ולקוטים ועולת תמיד השייכים להם הכוונות העלית על ספר מסודר כפי סדר התפילה... והם ענף א' מהספר, ואח"כ סדרתי מכל הספרים הנ"ל כל טעמי מצוות... והם ענף ב', ואח"כ סדרתי מכל הספרים הנ"ל תיקון על עבירות תקוני עוונות והוא ענף ג', ואח"כ סדרתי מכל הספרים הנ"ל עניני יחודים אשר מצאתי מפוזרים א' הנה וא' הנה ושמתי אל שער הנבואה ורוח הקודש שמצאתי... והוא ענף ד', וכללות ד' ענפים אלו והיו לאחדים בידי ושמתי שמם פרי עץ חיים. וכל שמצאתי בספרים הנ"ל פירושי זהר ותקונים... סדרתי בו ע"פ דפי הזהר... ושמתי שמם נוף אחד, ואח"כ סדרתי מכל הספרים הנ"ל כל פירושי פסוקים... והם נוף שני, ואח"כ סדרתי... אגדות בעין יעקב. והם נוף שלישי, ואח"כ סדרתי... כל מה שמצאתי מענין גלגולים... ושמתי אצל שער הגלגולים שמצאתי... וזהו נוף הרביעי, וכללות ד' נופים אלו והיו לאחדים בידי ושמתי שמם נוף עץ חיים" ²⁰.

ספר דרך עץ חיים כולל את אוצרות חיים, המצוין „מהדורא תנינא" (מ"ת), את ספר אדם ישר שני המורכב מאדם ישר ומקהילת יעקב, המצוין „מהדורא בתרא" (מ"ב), את החדושים מספר הדרושים ומספר הלוקטים, המצוינים „מהדורא קמא" (מ"ק). הספר נדפס ראשונה בקארעץ תקמב. ספר פרי עץ חיים, ענף א', כולל את עולת תמיד, המצוין „מהדורא בתרא" (מ"ב), ואת ספר הכוונות, ולקוטים מהחברים, נדפס ראשונה בקארעץ תקמה. ענף שני, כולל דרושים מספר הלוקטים, נדפס ראשונה בזולקווא תקלה. ענפים שלישי ורביעי, כוללים את שער הנבואה ורוח הקודש מקהילת יעקב ועוד דרושים מספר הלוקטים, נדפס ראשונה בקארעץ תקמג. ספר נוף עץ חיים, נוף א', אפשר שהוא הנדפס בקארעץ תקמה תחת השם „זהר הרקיע". נוף שני, בו דרושים מספר הלוקטים, הוא הנדפס בזולקווא תקלה תחת השם „לקוטי תורה". נוף שלישי, לא מצאתיו עד הנה ²¹.

20 נדפסה בראש ספרו עץ חיים, קארעץ תקמב.

21 החיד"א „בשם הגדולים" ערך לקוטי ש"ס כתב: „ומצאתי בלקוטי ש"ס הרבה דברים מחידושי

נוף רביעי, כולל חלק משער הגלגולים שבקהילת יעקב, ועוד הוספות מספר הדרושים ומספר הלכות, נדפס ראשונה בפפא"מ תמד.

אף ר' נתן שפירא ערך את כתבי הרח"ו. בקארעץ תקמב נדפס פרי עץ חיים והוא שונה לגמרי מפרי עץ חיים שבעריכת ר' מאיר פופרש הנדפס שם בשנת תקמה²². השם פרי עץ חיים ניתן לספרו של ר' נתן שפירא ע"י המדפיס, ואילו הוא עצמו קראו מאורות נתן כפי שציין בהקדמתו לספר, שנדפסה אף היא בדפוס תקמב, וכפי שהוא נקרא בכתבי היד. אף ר' נתן שפירא נזקק לערך את כתבי הרח"ו בגלל העריכות שהיו לפניו, ונמוקיו דומים לאלו של ר' מאיר פופרש. בסוף הקדמתו כתב: „ובראותי אני הצעיר נתן שפירא הירושלמי... אשר הגיעני הנה המגיה הראשון גודל מעלת דרך הכוונה בתפילה... ובראותי הכוונות הנמצאות בידינו מפוררים אחד הנה ואחד הנה ודברי שאר התלמידים המה מעורבים בתוך הספרים ומתוך ארוכתם יקוץ נפש המתכוון בצאתו מעיקר הכוונה, לכן כדי לזכות את הרבים וגם לתועלת נפשי האומללה לקטתי וחברתי זה הספר הנותן אמרי שפר וקראתי שמו בישראל מאורות נתן“.

לפני שני העורכים היו אותם הספרים, ספרי דרושים, כוונות ולקוטים „המפוררים“ ו„המעורבים“ וספרי ר' יעקב צמח. שתי העריכות, כנראה, נעשו באותו הזמן ואינן תלויות זו בזו, ועל כן שונות הן זו מזו. ארשם כאן את שמות השערים בשתי העריכות:

פרי עץ חיים לר"מ פופרש

הקדמה	שער חזרת עמידה
שער התפילה	שער הסליחות
שער הברכות	שער נפילת אפים
שער הקרבנות	שער קריאת ספר תורה ותשלום התפילה
שער הקדישים	שער מנחה ומעריב
שער הציצית	שער קריאת שמע שעל המטה
שער התפילין	שער תקון חצות
שער הזמירות	שער השבת
שער הקריאת שמע	שער ראש חודש וחנוכה ופורים
שער העמידה	שער מקראי קודש

מהרח"ו ז"ל. יש בספר, שנדפס ראשונה בקארעץ תקמ"ה, משל הרח"ו, וכן משל ר' ישראל סרוק ואחרים, ואין כאן המקום לברר טיבו של הספר. אך ברור שהספר אינו כולו מכתבי ר' חיים ויטל, ובודאי שאינו מעריכת ר' מאיר פופרש כפי שכתב ג"ש, יודאיקה (1971), כרך 16 עמוד 175.

22 מדיפסים שבדברונא תקסד ראו את שני הדפוסים הראשונים של פרי עץ חיים וכתבו בהתנצלות המגיה: „ונדפס פעמיים שלוש בק"ק קארעץ אך לא ראי זה כראי זה כי בפעם השלישית שנדפס נמצא תוספת מרובה מהחברים וגם זה שנמצא בסגנון אחד ובנ"א ולמען לא יחסר כל בעת ההדפסה הזאת נתתי את לבי לקרבה אל המלאכה ולברר הנוסחה האמיתית ולהעמיד כל הנוסף במקום הראוי לו“. פרי עץ חיים שנדפס על ידם הוא הרכבה של פרי עץ חיים לר"מ פופרש עם מאורות נתן לר"נ שפירא, ואינו הטוב שבדפוסים כפי שמקובל לראותו. ההרכבה ניכרת אפילו בשמות השערים, כגון „שער הזמירות עולם היצירה“, „שער קריאת שמע עולם הבריאה“. פרי עץ חיים שנדפס בירושלים תש"מ באותיות מרובעות הוא נוסח דפוס דוברונא תקס"ד.

שער השופר
שער יום הכפורים
שער חג הסוכות
שער לולב וד' מיניו

שער חג המצות
שער ספירת העומר
שער חג השבועות
שער ראש השנה
שער תפילות ראש השנה

מאורות נתן לר"נ שפירא

שער קבלת שבת
שער ערבית דשבת, והנהגת הסעודה בערבית
דשבת
שער שחרית ומוסף דשבת, מנחה דשבת,
מוצאי שבת
שער ראש חודש וחנוכה ופורים
שער הנהגת ערב פסח
שער ערבית דפסח וסדר של פסח
שער ספירת העומר
שער חג השבועות
שער ליל ראש השנה
שער תפילת ערבית דראש השנה
שער כוונות תפילת השחר דראש השנה
שער השופר
שער מוסף דראש השנה
שער ערב יום כפור
שער ערבית יום כפור ושחרית יום כפור
שער כוונות הימים שבין יוה"כ לסוכות
וכוונות הסוכה ולולב
שער סדר הושענא רבא
שער כוונות שמני עצרת

שער התפילה
שער הברכות
שער הציצית
שער התפילין
שער עולם העשיה
שער הקדישים
שער עולם היצירה
שער הבראה
שער העמידה
שער כוונת אמן
שער הסליחות
שער נפילת אפים
שער קריאת התורה
שער מנחה ומעריב
שער השכיבה
שער הזווג
שער תקון חצות
שער הטבת חלום
שער הנהגת הלמוד
שער ערב שבת
שער תוספת שבת

בכתבי יד מצאתי ספר עץ חיים בנוסח שונה²³ מספר עץ חיים שבעריכת ר' מאיר פופרש. אף הוא מורכב ממהדורא קמא ומהדורא בתרא, אלא שהעריכה שונה והתוכן שונה. מתוך מאה כתבי יד של עץ חיים שבדקתי היו שמונים בעריכת ר' מאיר פופרש ועשרים בעריכה אחרת. כתב יד שלם וטוב מכולם הוא כת"י פפא"מ 132 8° ועליו אסתמך. ארשם כאן את שמות השערים בשתי העריכות:

23 שטיינשניידר בקטלוג כתבי היד שבהמבורג, עמ' 96, כתב יד 239, רשם: „[עץ חיים?] שער ל"א דרוש אדם ומעלתו קודם שחטא". כתב יד זה הוא של עץ חיים בנוסח האחר, ושטיינשניידר שלא ידע עליו העמיד בספק את הזהוי עץ חיים, לבד מרמז זה לנוסח שונה של עץ חיים לא מצאתי הערה כלשהי אודותיו.

דרך עין חיים לר"מ פופרש

שער הכללים	שער פרטי עבור יניקה ומוחין
שער עגולים ויושר	שער העבורים
שער השתלשלות י"ס דרך עגולים	שער הנסירה
שער און חוטם פה	שער הפרצופים
שער טנת"א	שער פרצופי זעיר ונוקביה
שער העקודים	שער הארת המוחין זו"נ
שער מטי ולא מטי	שער אונאה
שער נקודות	שער תקון נוקבא
שער שבירת הכלים	שער הירח
שער התיקון	שער מעוט הירח
שער המלכים	שער יעקב ולאה
שער עתיק	שער לאה ורחל
שער אריך אנפין	שער מ"נ ומ"ד
שער אבא ואימא	שער פנימיות וחיצוניות
שער הזיווגים ושילוח הקן	שער החשמל
שער הולדת אבא ואימא וזעיר ונוקביה	שער אבי"ע
שער זעיר אנפין	שער כללות אבי"ע
שער רפ"ח ניצוצין	שער ציור אבי"ע
שער אורות ניצוצין וכלים	שער השמות
שער המוחין	שער המקיפין
שער לידת המוחין	שער כסא הכבוד
שער מוחין דקטנות	שער סדר אבי"ע
שער מוחין דצלם	שער הקליפות
שער פרקי הצלם	שער קליפת נוגה
שער דרושי הצלם	שער קצור אבי"ע
שער הצלם	

עין חיים כת"י פפא"מ 132 8°

שער דרושי העגולים	שער אריך אנפין
שער השתלשלות הי"ס	שער הארות מוחין ומ"ב זיווגין
שער און חוטם פה	שער אבא ואימא
שער טנת"א	שער הזיווגין
שער העקודים	שער זעיר אנפין
שער מטי ולא מטי	שער רפ"ח ניצוצין
שער מ"נ ומ"ד	שער אורות וניצוצות וכלים
שער נקודים	שער המוחין
שער התקון	שער מוחין דקטנות
שער המלכים	שער החשמל
שער עתיק	שער הנסירה

שער אחר ופנים	שער העבורים
שער פנימיות וחיצוניות קמא	שער זעיר ונוקביה
שער פרטי העולמות והוא פנימיות וחיצוניות	שער תקון הנוקבא
בתרא	שער מעוט הירח
שער המקיפים	שער דרוש אטב"ח
שער דרושי הקליפות והוא שער הקליפות	שער יעקב ולאה
קמא	שער רחל ולאה
שער הקליפות בתרא	שער הארות הזו"ג
שער הקליפות ח"ב	שער ארון וכפורת
שער פנימי וחיצון	שער אונאה
שער לידת המוחין	שער אבי"ע
שער מוחין דצלם	שער ציור העולמות
שער דרוש הצלם	שער השמות
שער הצלם	שער כסא הכבוד וההיכלות
שער פרקי הצלם	שער הנבואה ורוח הקודש והיתודים
שער דרוש האדם ומעלתו קודם שחטא	פרוש ספרא דצניעותא
שער פרטי עבור ומוחין	ענין פרצוף אריך אנפין ח"ב

*

בכתבי היד לא צוין שמו של עורך הנוסח האחר של עץ חיים. שתי הקדמות נדפסו בראש עץ חיים שבעריכת ר"מ פופרש. האחת ארוכה, נדפסה בקארעץ תקמב דף א ע"א, בראשה: „הקדמה לספר דרך עץ החיים להרב המקובל מוהר"ר מאיר פופרש כ"ץ אשכנזי זלה"ה", ובסופה: „כ"ד הנכסף לראות ה' ולבקר בהיכלו בתוככי ירושלים שנית הצעיר מאיר בלא"א הנדיב יהודה ליב כ"ץ פאפירוש תושב ירושלים עיר הקודש תוב"ב. השניה קצרה, נדפסה שם דף ג ע"ג, בראשה: „הקדמה קטנה מצאתי בעץ חיים של ר' נחמיה", ובהמשכה: „תחילה נמצא ספר אחד שלם התחיל בזה הלשון לקוטי הקדמות והספר הזה שמנוהו באמצע הספר ונקרא מהדורא תנינא ושמנוהו בפנים, ואח"כ נמצאו דפים קטנים". ונקרא מהדורא בתרא ושמנוהו סביב הספר הראשון. אח"כ נמצא אצלינו מכת"י החכם הגדול מהרח"ו ז"ל במהדורא קמא כמה דרושים שלא הזכירם הרב ז"ל בחיבור זה ושמנוהו ג"כ איש על מקומו ונקרא מהדורא קמא". בכתבי היד של הנוסח האחר של עץ חיים מופיעה רק ההקדמה הקטנה²⁴. לפיכך נראה כי הנוסח האחר של עץ חיים שנשתמר רק בכתבי היד הוא „עץ חיים של ר' נחמיה".

אכן, האמור בהקדמה הקטנה תואם את עץ חיים שבכת"י פפא"מ 8° 132, והאמור בהקדמה הגדולה תואם את עץ חיים הנדפס בקארעץ. כותב ההקדמה הקטנה מודיענו כי שם את המהדורא בתרא סביב אוצרות חיים, שהוא המתחיל בלשון „לקוטי הקדמות", ולא שינה מאומה מסדרה המקורי, ממש כשם שעשה לפניו ר' יעקב צמח בעריכת ספרו

24 דוקא בכת"י פפא"מ 8° 132 מופיעות שתי ההקדמות, אך שם מופיעות שתי רשימות של תוכן עץ חיים, האחת של עץ חיים בעריכת ר"מ פופרש, והשניה של עץ חיים בעריכת האחרת. הנה אומר, המעתיק השווה את שתי העריכות ועל כן כתב את שתי ההקדמות ואת רשימת השערים של שתי העריכות גם יחד.

מזריה, שנה עשירית, גליון ז—ח (קטו—קטז), סיון תשמ"א

עדות ביעקב²⁵, וכך הוא סדר עץ חיים שבכת"י הנ"ל. רמ"פ, כותב ההקדמה הגדולה, מודיענו כי סידר הכל לפי סדר האצילות מא"ס עד תשלום אבי"ע, ולא שמר על סדר הספרים שהיו לפניו, וכך הוא סדר עץ חיים שבדפוס. ראיה לדבר, עורך עץ חיים שבכת"י כלל בו את שער הנבואה ורוח הקודש שהיו לפניו בתוך קהילת יעקב במהדורא בתרא, ואילו רמ"פ הפריד שער זה מעץ חיים שבעריכתו וכללו בפרי עץ חיים, ענפים שלישי ורביעי.

מיהו ר' נחמיה. בספרי התולדה אינו ידוע כלל חכם בשם זה בתקופה זו. מצינו שתי עריכות לכוונות שבכתבי הרח"ו המאחדות את המהדורה הראשונה והשניה שבהם, עריכות ר"מ פופרש ור"נ שפירא. מצינו שתי עריכות להקדמות שבכתבי הרח"ו המאחדות אף הן את המהדורה הראשונה והשניה שבהם, עריכות ר"מ פופרש ור' נחמיה. אני משער שאף עריכת ר' נחמיה מידו של ר' נתן שפירא יצאה, ואך טעות המעתיקים היא שפתחו את ראשי התיבות ר"נ שהיו לפניהם כ"ר' נחמיה" ולא "ר' נתן". ועדיין צריך עיון.

ספר נוסף שכתבו הרח"ו הוא מבוא שערים, וכמה שמות לו. תולדות אדם הוא קרוי בכת"י מוסאיוף 124, בגליונו רשם ר' יעקב צמח את הערותיו וממנו הועתקו בשאר כתבי היד ונדפסו, הוא הגדפס בשלונקי תקסו תחת השם מבוא שערים. מבוא שערים הוא קרוי אצל ר' נתן שפירא שעשה לו מפתחות שנדפסו בסוף ספרו טוב הארץ, ירושלים תרנא, חלק שלישי, דפים כג—כה. עץ חיים הוא קרוי אצל הרב"ך: ואח"כ עיינתי בספר עץ חיים בשער א' חלק ג' פרק ג' " (אגרת ר' בנימין כהן לרמ"ז, נדפסה באגרות הרמ"ז, ליוורנו תקן, טז ע"א), "ואמנם אודיעך כי אני תופס לעיקר סברא ראשונה של ספר מבוא שערים שאתה קוראהו עץ חיים" (תשובת הרמ"ז אליו, שם, יז ע"ב). בכתבי היד אנו מוצאים שתי נוסחות לספר, האחת בכתובות הספרדיות, נדפסה בשלונקי תקסו, והשניה בכתובות האשכנזיות, נדפסה בקארעץ תקמג. ההבדלים בין שתי הנוסחות אינם גדולים ואעפ"כ יש לשים לב אליהן ולראות בשני הדפוסים הנ"ל שני דפוסים ראשונים שאינם תלויים זה בזה.

ספר מבוא שערים המצוי אצלנו אינו שלם, ולא הצלחתי למצא כתב יד המכיל יותר ממה שנדפס. בכתב יד לונדון, המוזיאום הבריטי, 821, כתב הסופר כי ר' משה ויטל, נכדו של הרח"ו, מצא את הספר בכתובת ידי הרח"ו עצמו בחברון, והוא מודיע: "ולא נמצא התחלתו וסופו וגם באמצע חסר כמה מלים". מאידך, מפתחות שעשה הר"נ שפירא הם לחלק הראשון החסר אצלנו. וצ"ע.

מה טיבה של מהדורה זו.

בספר זה כתב הרח"ו סדר אצילות אחד מתחילה ועד סוף ובו סיכם את כל ששמע והביא את כל הדעות הסותרות בענין אחד, שהובאו בדרושים השונים במהדורה הראשונה. כאן איחד הרח"ו את כל ששמע מהאר"י למקשה אחת בהכריעו בין הדעות, במזגו ביניהם או בהביאו כמה דעות בלא הכרעה. לכן בנוי ספר זה לפי סדר האצילות: שער א במה שהוא קודם אל האצילות, שער ב בעולם הנקודים, שער ג בעולם הברודים בפרצוף עתיק יומין ובפרצוף אריך אנפין, שער ד באבא ואימא, שער ה' בזעיר אנפין, שער ו בנוקבא. ספר מבוא שערים הוא הספר היחידי בין ספרי הרח"ו הבנוי לפי סדר האצילות ורק לפיו, כלומר אין כאן דרושים או סכומים המסודרים אח"כ לפי סדר האצילות, אלא מסכת אחת שנכתבה מתחילה לפי סדר האצילות.

25 עיין במאמרי ב"המעין" עמ' 70.

*

שלש מהדורות כתב ר' חיים ויטל.

ראשונה, כוללת דרושים ששמעו מרבו האר"י.

שניה, כוללת סכומים ודרושים שחדש הוא מדיליה.

שלישית, כוללת מסכת אחת של סדר אצילות ובה מה ששמע ומה שחידש.

ועריכות הרבה להן.

מהן שנתבררו כאן: עריכות רח"ו, ר' בנימין ור' אלישע, ר"ש ויטל, ר"י צמח, ר"מ

פופרש ור"נ שפירא.

מהן שלא נתבררו כאן: עריכות ר' שלמה הלוי בנו של ר' בנימין הלוי (בית מועד),

ר' שמעון אורי (ספר דרושים), ר' נתן שפירא (תורת נתן), ר' שמואל גרמיון (דרכי נועם),

ר' משה זכות ור' בנימין כהן (אדם ישר שלישי ועוד) ועוד עורכים וערוכים שיתבארו בע"ה במקום אחר.

*

מה מלמדנו ברור המהדורות והעריכות.

כי הרוצה:

ללמד את שכתב האר"י בעצמו יפנה לעץ חיים שכתב וערך הרח"ו, שער ראשון.

ללמד את ששמעו תלמידי האר"י מרבים ותו לא, יפנה למהדורה הראשונה בכל עריכותיה.

לראות את הדרושים ששמע הרח"ו בצורתם המקורית ילך אצל דרושים, כוונות ולקוטים.

להבחין בין הדרושים ששמע הרח"ו לבין הדרושים ששמעו חבריו ילך אל עץ חיים שערך רח"ו.

ללמד כל שאמר האר"י בענין אחד או על תפילה אחת יפנה לשמונת השערים.

ללמד את שחידש הרח"ו מדעתו ילך אצל המהדורה השניה בכל עריכותיה.

ללמד סדר אצילות קצר ופשוט ילמד את אוצרות חיים.

ללמד סדר אצילות מפורט וכולל ילמד את מבוא שערים.

*

חייבים אנו לשאל: למה באו כל המהדורות וכל העריכות הללו בכתבי ר' חיים ויטל

מה שאין אתה מוצא בשאר תלמידי האר"י.

על שום שדייקן וקפדן היה הרח"ו בכתבתו, רשם כל דרוש לבדו, כתב את כל ספיקותיו

והבחין בין כותבי הדרושים, ועל שום שהרגיש בחסרונה של כתיבתו — אי השלימות

וחוסר האחדות שבה בנתינתה מגילה מגילה, ושאף להשלימה במסכת אחת ברורה וחתומה.

על כן היה כותב ועורך ומסכם ומכריע ומחדש ומפרט וכולל בתורת רבו כדי להגיע אל

הברור והמתוקן. וכשם ששתי המגמות, דייקנות במסירת המקור ושאיפה אל השלימות,

הולידו את הכתיבה המתמדת, כן הולידו הם את הפכה — את הגניזה. כתב הרח"ו את עץ

חיים וגנזו אצלו ולא הראהו לאיש, כתב את המהדורה השניה וגנזה בבית החיים בירושלים,

כתב הרח"ו את המהדורה האחרונה ולא פרסמה עד שמצאה נכדו חסירה, כתב דרוש

ששמע מרבו ואף לא כללו בכתביו שתוארו לעיל אלא „מסר לר' שלמה סגיש בלכתו

מוריה, שנה עשירית, גליון ז—ח (קטו—קטז), סיון תשמ"א

ירושלימה" ונשאר עמנו רק בכתבי יד²⁶. רצה הרח"ו להגיע אל השלם ועל כן כתב, ראה שעדיין לא הגיע אליו ועל כן גנז. ומתוך שגנז הרח"ו כתביו היו הכל רצים אחריהם ומכנסים אותם ומעתיקים מהם ועושים ספרים הרבה שאינם אלא קבצים וכנוסים כפי המזדמן וכפי הנקרה. הרבה מהם נמצאים עמנו היום בכתבי יד ויש בהם דרושים מדרושים שונים ולקוטים מלקוטים שונים. ומתוך שרבו הספרים המפוזרים והמפורדים באו הלומדים ונגשו אל המלאכה לערך ולסדר את אשר לפניהם. וכיוון ששונים היו הכנוסים והקבצים זה מזה ולפני כל עורך היו ספרים שונים, וכיוון שדעותיהם וטעמיהם של המסדרים נפלגו ונשתנו, יצאו עריכות הרבה מתחת ידיהם לא הרי זו כהרי זו. כתיבה וגניזה והעתקה ועריכה ועדיין צריכים אנו למודעי כי לא שלמה המלאכה, ואור ראשון שנגנז יופיע רק לעתיד לבא.

26 הדרוש מצוי בהרבה כתבי יד. אציין את כת"י ליורנו 74, בו נכתב הוא אחר אוצרות חיים בכתיבת ידו של ר' נתן שפירא.

ספרים שנתקבלו במערכת

בגריידינג ולבוב החופ"ק נוא יארק. חלק שני נ"י תשל"ו, חלק שלישי נ"י תשמ"ו.

ברכת רפאל. בעניני פסח ומועדים, כולל הערות והארות חידושים וביאורים, חובר בעזרת החונן לאדם דעת ע"י רפאל בן מוהר"ר זאב שליט"א רובינשטיין, ירושלים תשמ"א.

גליון הירושלמי. מהגאון רבי עקיבא איגר זצ"ל, מופיע בפעם הראשונה מכת"ק בגליון הירושלמי שלו, ע"י נכדו ישראל שטערן ליום חתונת בתו הכלה מלכה שתחי' עב"ג החתן מו"ה שלמה העניג נ"י, לונדון תשמ"א.

דבר בעתו. תשובות בענין פורים דמוקפין שחל להיות בשבת, בענין ברכת החמה, לחד מתקפי דארעא דישראל, הגאון הקדוש ציס"ע כקש"ת רבי עקיבא יהוסף שלעזינגער וצוק"ל. בעל „לב העברי" עם תשובות מו"מ הערות והארות וכו', ירושלים תשמ"א.

אגרא דכלה. אוסף אגרות קודש בעניני שידוכין עם צילום הכתי"ק, יו"ל ע"י ישראל שטערן, ליום חתונת בנו הר' החתן אברהם שמואל נ"י עב"ג וכו', לונדון תשמ"א.

אהלי שם. על מסכת בבא מציעא, משא ומתן חדושים וביאורים על המסכת ובדברי רבותינו הראשונים והאחרונים ז"ל שנאמרו בישיבה הק' „שובה ישראל", תשמ"א.

אמת ליעקב. נתיבות חכמה, בו מבוארים דרכי קנין תורה והלכותיה, פרקים בדרך הלימוד לבן תורה, כולל שיטות הלימוד וכו', מהדורה שניה, ירושלים תשמ"א.

בית אבי. שאלות ותשובות אשר חנני השי"ת להאיר עיני במאור תורתו להשיב לשואלי דבר ד' זו הלכה בענינים שונים בארבעת חלקי השו"ע, הצעיר באלפי יהודה יצחק אייזיק ליעבעס אבד"ק ביטאם ומלפנים